

ДО ПИТАННЯ ВСТУПУ СРСР У НАТО У 1954 р.

Вивчається маловідоме питання історіографії – розробка ідеї приєднання СРСР до НАТО. Доводиться, що ідея не могла бути реалізована через глибокі соціально-економічні та ідеологічні розбіжності між Радянським Союзом і країнами Заходу.

Ключові слова: СРСР, НАТО, Північноатлантичний договір, “холодна війна”.

Актуальність проблеми. Інтерес дослідників до феномена “холодної війни” триває й дотепер, через понад двадцять років після її припинення. Цей інтерес обумовлений як розсекреченням нових архівних документів, так і допуском вчених з колишнього СРСР до раніше закритих західних джерел.

Історіографія проблеми. Зазвичай, серед проблем історії “холодної війни” досліджуються: “білі плями” у вже відомих подіях, початок післявоєнної конфронтації, гонка ядерних озброєнь, вплив на події “холодної війни” особистісних якостей керівників США і Радянського Союзу тощо. Окреме місце в даних дослідженнях посідає розрядка міжнародної напруженості і, зокрема, питання щодо наміру Радянського Союзу вступити в НАТО у 1954 р. [8, 10, 12]. В останній час з’явилися нові дисертаційні дослідження, монографії та наукові статті, проводяться наукові конференції і “круглі столи” з проблематики “холодної війни” [1–6, 14–17]. У літературі, присвяченій даному питанню, при висвітленні причини відмови країн Заходу на цю ініціативу СРСР, зазвичай цитують текст відповіді Держдепартаменту США Радянському Союзу. Погоджуючись з аргументами американської сторони, на нашу думку, така пропозиція СРСР, якою б щирою насправді вона не була, не мала жодної надії на успіх з ряду об’єктивних причин.

Наприкінці березня 1954 р. радянський уряд виступив з нотой, яка містила пропозицію про включення США в

Пошедін Олег Іванович, кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри міжнародних відносин Національного університету оборони України, м. Київ.

© Пошедін О.І., 2012

число учасників системи колективної безпеки в Європі, а також проголошувала, що у разі втрати НАТО свого агресивного характеру СРСР міг би розглянути питання про участь в цій організації. За таких обставин, як зазначалося в тексті ноти, НАТО “припинила б бути закритим військовим об’єднанням держав і стала б відкритою для інших європейських держав, що, разом зі створенням ефективної системи європейської колективної безпеки, мало б величезну важливість у сприянні миру в усьому світі” [10, 55].

7 травня 1954 р. Сполучені Штати, Великобританія і Франція відхилили цю пропозицію СРСР, розцінивши її як прикриття, яке лише маскує, але не знімає протиріччя та бар’єри між Сходом і Заходом. Текст відповіді американської сторони був оприлюднений Держдепартаментом. У відповіді йшлося про те, що НАТО було створено п’ять років тому в якості захисного механізму від зазіхань радянської політичної, економічної та військової системи. Всі рішення всередині НАТО приймаються за одностайним схваленням. Таким чином, Радянський Союз в якості члена НАТО отримав би можливість накладати вето на будь-яке рішення цієї організації. Крім того, зазначалося, що НАТО, засноване на демократичних засадах свободи вибору, абсолютно несумісне з радянським блоком, на чолі якого стоїть СРСР і в який входять його союзники, які виконують волю Москви. Спроби звести їх разом – нереалістичні. Замість цього потрібно крок за кроком просуватися у вирішенні окремих складних питань [12].

Доповнюючи аргументацію щодо неможливості вступу СРСР у НАТО, звернемося до змісту Північноатлантичного договору 1949 р. У цьому документі підкреслюється, що спільна спадщина народів, які заснували НАТО, ґрунтується на засадах демократії, свободи особистості і верховенства права. Приєднатися до НАТО, відповідно до тексту Договору, може будь-яка інша європейська держава, здатна втілювати у життя принципи Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні [9]. І тут доречно підкреслити, що головними причинами виникнення “холодної війни” та створення НАТО були глибокі розбіжності у соціально-політичному ладі, системі цінностей та ідеології колишнього СРСР з одного боку і Заходу, у першу чергу США, з іншого.

Яскравим підтвердженням цієї точки зору є промова президента США Г. Трумена 12 березня 1947 р. перед

обома палатами Конгресу, яка отримала назву “Доктрина Трумена”. Ця промова містила загальну оцінку міжнародної ситуації, визначальним моментом якої був конфлікт між двома способами життя. Трумен стверджував, що народам багатьох країн світу недавно були нав’язані тоталітарні режими проти їх бажання. На його погляд, на даний момент майже кожна нація у світі повинна вибирати між альтернативними способами життя. Один спосіб життя заснований на бажаннях більшості і відрізняється вільними демократичними інститутами, вільними виборами, гарантіями свободи особистості, свободи слова, релігії і свободи від політичного гноблення. Другий спосіб життя ґрунтується на бажанні меншості, насильно нав’язаного більшості. Він відрізняється терором і пригніченням, керованою пресою і придушенням особистих свобод [13]. Отже, основою протистояння під час “холодної війни” було визначення магістрального напрямку розвитку людства, причому кожний із суб’єктів протистояння вважав себе зразком для наслідування.

Як вже підкреслювалося вище, до основоположних принципів, які визначали сутність країн – членів НАТО, слід віднести демократію, свободу особистості і верховенство права. Чи відповідав даним принципам Радянський Союз? Звичайно, ні. І тут доречно нагадати, що Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік керівним ядром державних і громадських організацій визначала Комуністичну партію [7]. Безумовно, таке положення повністю виключало існування багатопартійної системи, проведення вільних демократичних виборів, свободу слова – все, що у західному розумінні об’єднувалось у поняття справжньої демократії.

Крім того, у конституції наголошувалось, що економічну основу СРСР становлять соціалістична система господарювання і соціалістична власність на знаряддя і засоби виробництва, які утвердилися внаслідок ліквідації капіталістичної системи, скасування приватної власності на знаряддя і засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною [7].

Таким чином, у СРСР на законодавчому рівні заперечувалась приватна власність, а відтак, і ринкова економіка та конкуренція – основи економічної системи західних демократій. Підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок про те, що ідея вступу СРСР у НАТО була суто ілюзорною і не могла бути реалізована через взаємну недовіру, в основі

якої знаходились глибокі розбіжності у соціально-політичних устроях Радянського Союзу і країн Заходу. Невипадково невдовзі після того, як нота СРСР була отримана, офіційний представник Держдепартаменту охарактеризував цей документ як маневр, проведений з метою отримати доступ до цитаделі Заходу і підірвати його безпеку [12].

Слід наголосити, що з отриманням ноти від СРСР між союзниками по НАТО, з одного боку, а також австрійськими та західнонімецькими лідерами, з іншого, були проведені ретельні консультації [12]. І тут важко погодитись с думкою, що питання вступу Радянського Союзу в НАТО було відхилено “з порога, без обговорення” [11], адже з моменту оприлюднення пропозиції СРСР і відповідями США, Франції і Великобританії пройшло більше місяця.

Висновки. На нашу думку, радянське керівництво щиро вірило у реальність вступу в НАТО і, водночас, навряд чи усвідомлювало величезну прірву між способом життя СРСР і країн Заходу, що, у свою чергу, і унеможлиблювало цю ідею. Про це яскраво свідчить той факт, що і через тридцять п'ять років, під час радянсько-американської зустрічі на Мальті у грудні 1989 р. президент СРСР М.С. Горбачов дорікав, що США схильні нав'язувати в процесі подолання розколу Європи “західні цінності”. Він підкреслював, що це може стати серйозною перешкодою для радянсько-американського співробітництва в європейських справах, адже дане питання торкається фундаментальних речей, стосується мільйонів людей, цілих народів з різною історією, культурою, релігією, національними особливостями. На що, цілком доречно, президент США Буш-старший попросив роз'яснити, чому Горбачов стурбований західними цінностями і чим вони відрізняються від загальнолюдських, до яких Горбачов начебто прихильний [18, 127-128].

Цікавим є те, що і до 1954 р. СРСР заявляв про можливість приєднання до НАТО. На нараді заступників міністрів закордонних справ у 1951 р. А.А. Громико говорив, що якщо НАТО спрямований проти німецької агресії, СРСР хотів би стати його членом. Це висловлювання було опубліковано у газеті “Правда”. А у серпні 1952 р. Сталін пожартував у розмові з французьким послом, якщо НАТО – миролюбний союз, то тоді Радянському Союзу слід було б приєднатися

до нього [10, 55-56]. Проте зрозуміло, що ці заяви на той час мали суто пропагандистську спрямованість.

Визнаючи неможливість вступу СРСР у НАТО, варто поставити наступне питання: чи існувала можливість закінчити “холодну війну” після смерті Й.В. Сталіна? Дослідження, проведені істориками в російських архівах упродовж останніх років, встановлюють, що широка кампанія Москви щодо завершення “холодної війни” не була простим пропагандистським актом і що пошук Москвою нових підходів до вирішення суперечок, породжених холодною війною, був ширим – це стосувалося, зокрема, і пропозицій щодо створення загальноєвропейської колективної безпеки [10, 36].

Успіх радянської кампанії на користь європейської колективної безпеки в середині 1950-х років міг привести до тривалої і глибокої розрядки у відносинах між Сходом і Заходом, яка запобігла б виникненню багатьох негативних наслідків “холодної війни” [10, 75]. На питання, чому ж радянські ініціативи так і знайшли належного відгуку з боку Заходу і чому потенційна можливість зменшення міжнародної напруженості не була реалізована, сподіваємось, ми зможемо дізнатись з подальших наукових досліджень історії “холодної війни”.

1. *Арбатов А.* Стратегическая стабильность до и после холодной войны / А. Арбатов, В. Дворкин // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2011. – № 3. – С. 3–11.
2. *Бадах Ю.Г.* “Холодна війна” та її виміри (1946–1991 рр.): монографія / Бадах Юрій Гордійович. – К.: Київський національний торговельно-економічний ун-т, 2009. – 457с.
3. *Гасанлы Д.* Первая битва “холодной войны” / Джамиль Гасанлы // *Независимое военное обозрение.* – 2006. – № 21. – С. 5.
4. *Егорова Н.И.* “Новая история “холодной войны” в современных зарубежных исследованиях / Н.И. Егорова // *Новая и новейшая история.* – 2009. – № 4. – С. 116–129.
5. *Злобин Н.В.* Документальные очерки. Неизвестные американские архивные материалы о выступлении У. Черчилля 5 марта 1946 г. / Н.В. Злобин // *Новая и новейшая история.* – 2000. – № 2. – С. 156–169.
6. *Иванян Э.А.* Размышляя над прочитанным. Как окончилась “холодная война” (Дж. Мэтлок вспоминает...) / Э.А. Иванян // *США – Канада. Экономика, политика, культура.* – 2005. – № 1. – С. 61–70.

7. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/
8. Новик Ф.И. “Оттепель” и инерция “холодной войны” (германская политика СССР в 1953–1955 гг.) / Ф.И. Новик. – М.: РАН, Ин-т Российской истории, 2001. – 276 с.
9. Північноатлантичний договір [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
10. Робертс Дж. Шанс для мира? Советская кампания в пользу завершения “холодной войны”. 1953–1955 годы / Дж. Робертс // Новая и новейшая история. – 2008. – № 6. – С. 35–75.
11. Лозунько С. 50 лет нашему плану вступления в НАТО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news2000.org.ua/print?a=/paper/14902>
12. США, Британия и Франция отвергают советский план по НАТО (The New York Herald Tribune, США) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/world/20110510-169233874.html>
13. Трумэн Гарри С. Речь на заседании Конгресса 12 марта 1947 г. – “Доктрина Трумэна” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.coldwar.ru/truman/doctrine.php>
14. Тумашов А.В. “Холодна війна” другої половини ХХ століття: причини виникнення, хід і її наслідки: дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / Тумашов Анатолій Володимирович; Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2003. – 195 с.
15. Феномен “холодной войны” в международных отношениях ХХ века: итоги и перспективы исследования / “Круглый стол” в Институте всеобщей истории (ИВИ) РАН // Новая и новейшая история. – 2006. – № 6. – С. 73–100.
16. “Холодная война” 1945–1963 гг. Историческая ретроспектива: сб. статей / Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. – М.: РАН, Ин-т всеобщей истории, Олма-Пресс, 2003. – 638 с.
17. Христофоров В.С. Н.С. Хрущёв и Дж. Кеннеди: подготовка и проведение встречи в Вене в 1961 году. По документам российских архивов / В.С. Христофоров // Новая и новейшая история. – 2011. – № 3. – С. 15–33.
18. Черняев А.С. Горбачев-Буш: Встреча на Мальте в 1989 г. / А.С. Черняев // Новая и новейшая история. – 2001. – № 3. – С. 117–130.

Надійшла до редколегії 15.09.2011 р.

Рецензент: *В.Ф. Зайка*, кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри, Національний університет оборони України, м. Київ.

Пошедин О.И.

К ВОПРОСУ ВСТУПЛЕНИЯ СССР В НАТО В 1954 г.

Изучается малоисследованный вопрос историографии – разработка идеи присоединения СССР к НАТО. Доказывается, что идея вступления СССР в НАТО не могла быть реализована из-за глубоких социально-экономических и идеологических разногласий между Советским Союзом и странами Запада.

Ключевые слова: СССР, НАТО, Североатлантический Договор, “холодная война”.

Poshedin O.

ABOUT THE ACCESSION OF THE USSR INTO NATO IN 1954

This paper argues that the idea of joining NATO in the USSR could not be realized through the deep socio-economic and ideological differences between the Soviet Union and Western countries.

Key words: USSR, NATO, North Atlantic Treaty, “Cold War”.